

- rozhovor, případně fokusní skupinu,
- pozorování,
- nevtíravé metody sběru dat, jako je například shromáždění mediálních výstupů nebo výstupů v digitálním prostoru obsahujících postoje či zkušenosti daného aktéra.

Postoje a mentální svět **formalizovaných aktérů**, tj. zjednodušeně řečeno aktérů, kteří se organizují v rámci tradičních institucí a jejichž existenci vnímají ostatní aktéři, lze sledovat za pomoci rozhovorů, mediálních výstupů nebo tiskových zpráv. Ke zkušenostem méně formalizovaných, případně „neviditelných“ aktérů (srov. Hejzlarová 2014) se lze ideálně dostat prostřednictvím rozhovorů či fokusních skupin. Pravidla pro rozhovory a fokusní skupiny s veřejněpolitickými aktéry se přitom neliší od těch obecných. Základem je výzkumná rozvaha, tj. to, že výzkumník má jasno v tom, proč rozhovor nebo fokusní skupinu realizuje, a věnuje jejich přípravě náležitou pozornost. Dále jsou ve vztahu k informantům důležitými hodnotami respekt a transparentnost a u marginalizovaných či zranitelných skupin citlivý přístup (Moree 2018; základní etická opatření srov. 1.3).

Jak již bylo zmíněno v úvodním *Návodu ke čtení pro (začínající) výzkumníky*, tato kniha nemá ambici nahrazovat či zmnožovat existující vědění o tom, jakým způsobem provádět rozhovory nebo pozorování.⁸ Smyslem je spíše upozornit na specifika, která výzkum lidí ve veřejné politice obnáší. Tato specifika se přitom váží zejména k výzkumné interakci s experty, zvláště k expertním rozhovorům.

1.2.1 Expertní rozhovory ve veřejné politice

Předložit srozumitelnou a zároveň přesnou definici expertního rozhovoru není snadné. Pracovní vymezení by mohlo znít tak, že jako expertní rozhovory se typicky označují výzkumné rozhovory, které badatel vede **s cílem získat přístup ke specifickému druhu vědění spojenému s určitým tematickým okruhem a zároveň institucionálním zázemím.**

2016) nebo prezentování výsledků výzkumu a sledování reakce na něj zapojené do navazujícího výzkumu (srov. Příběhy sucha 2022) apod.

8 Odkazy na příslušné texty, v nichž se lze v tomto směru poučit, jsou předmětem kapitoly *Návod na čtení pro (začínající) výzkumníky*, jistou inspiraci nicméně mohou přinést i příklady v této kapitole.

Podobně jako je situační určení aktéra, je situační i určení experta a záleží do značné míry na povaze výzkumného problému a na úsudku badatele. K rozhodnutí o tom, koho považovat za experta, může pomoci přemýšlení o různých charakteristikách expertízy jakožto specifického druhu vědění (jejich praktické uplatnění ilustruje na příkladu tzv. domácích porodů box 1.1).

Předně nás může vést **rozlišení mezi laickým a expertním**. Laické vědění je nespécifické a je tvořeno tzv. *common knowledge*, tj. vědění, kterým disponujeme v nějaké podobě všichni. Vzniká tím, že žijeme v určité společnosti a fungujeme v ní. Oproti tomu má řada z nás expertízu, která se buduje každodenním kontaktem s nějakým specifickým fenoménem a již bychom mohli označit jako uživatelskou (příkladem může být např. zkušenost chronické nemoci). Jednou z jejích podob či případnou další variantou je expertíza čerpající z opakovaného výkonu určité zacílené činnosti (např. profese či oblasti zájmu v širokém smyslu slova). Tento druh expertízy je pro expertní rozhovory tak, jak je v této kapitole pojímáme, nejrelevantnější.

Další podstatný rozměr expertízy, která nás zajímá v případě expertních rozhovorů, je spojený s jejím **mocenským potenciálem**, přesněji s tím, že jde o vědění, které je nebo se může stát v určitém kontextu hegemonním. Tato zdánlivě neurčitá formulace v sobě nese představu etablovaného vědění, které je respektované a veřejnému prostoru dominuje, ale zahrnuje i vědění, které s vládnoucí expertízou soupeří, snaží se ji zpochybnit a nahradit (pro podrobnější diskusi srov. Meuser a Nagel 2009).

BOX 1.1: Experti v případě sporu o domácí porody

- V případě sporu o tzv. domácí porody jsou relevantními experty lékaři-porodníci, kteří se opírají o specifické profesní vědění a prestiž svého povolání, čerpají ze své pozice v hierarchiích zdravotnických zařízení, profesních organizací a svých těsných vztahů s ministerstvem zdravotnictví a dobrých kontaktů na média. Díky všem těmto oporám je jejich expertní kvalifikace nezpochybnitelná, protože mohou aktivně ovlivňovat porodnickou agendu či mít vliv na veřejné mínění prostřednictvím médií.
- Stejně tak ale mohou být experty i aktivisté, resp. častěji aktivistky z občanské sféry, které se organizují s cílem upozornit na limity tohoto hegemonního vědění a chtějí dosáhnout změny (příklad interakce těchto dvou expertíz je podrobně analyzován v Durnová et al. 2021).

- Za experty lze v kontextu problematiky tzv. domácích porodů považovat i členy různých pracovních skupin zaměřených na téma porodnictví nebo advokáty zaměřené na lidská či patientská práva.
- U individuálních matek, které se rozhodnou pro porod v domácím prostředí, či u jejich partnerů, může perspektiva expertízy v určitém kontextu také dávat smysl. V tomto případě ale není třeba omezovat výzkumný rozvrh jen na expertní rozhovor jako jediný možný – uvažovat lze o mnohem širším spektru výzkumných nástrojů, jejichž prostřednictvím by bylo možné zkušenost matek uchopit.

Zdroj: Hejzlarová

| 65

Pokud bychom expertní rozhovory nedefinovali skrze vlastnosti expertízy, ale pragmaticky, prostřednictvím jejích vnějších znaků, bylo by možné říci, že **nejtypičtější se expertní rozhovory vedou ve veřejné politice s úředníky**. V rámci expertního rozhovoru se tak lze dozvědět o vývoji určité politiky a jeho zákrutách, které nejsou nikde písemně zaznamenány, detailech či důležitém kontextu tvorby politiky nebo její implementace. Je také možné zjistit náladu v odborné komunitě (kdo s kým mluví a naopak) nebo poodhalit logiku chování úřadu, která se z vnějšku jeví jako nejasná.

Z tohoto popisu by mělo vyplývat, že expertní rozhovory jsou pro veřejnou politiku velmi cenné, a to v podstatě v jakékoliv fázi výzkumu. Přínosný může být orientující rozhovor doplňující fázi *desk research*, stejně jako hloubkový rozhovor v průběhu výzkumu, který nám má přinést poznání o nějakém aspektu našeho zájmu, i rozhovor sloužící k ověření naší interpretace výsledků výzkumu.

Expertní rozhovor může mít přibližně čtyři funkce, podle kterých jsou pojmenovány rozhovory uvedené dále:⁹

- interpretativní expertní rozhovor,
- informativní expertní rozhovor,
- expertní rozhovor jako expertní výkon,
- triangulační expertní rozhovor.

⁹ Jde o první pokus o české názvosloví expertních rozhovorů a s nimi související typologii. Při hledání vhodné klasifikace a označení jsem reflektovala anglické názvosloví a tři typy podle Bognera et al. (2009), kterých jsem se ale rozhodla nepřidržet. Důvodem je jednak to, že jejich označení nejsou snadno přeložitelná, jednak to, že jsem na základě své praxe považovala za užitečnější zvýznamnit jiné typy rozhovorů.

Některé lze naplnit v rámci jednoho konkrétního rozhovoru (např. informativní a triangulační, viz níže), některé jde kombinovat jen obtížně (např. interpretativní a triangulační).

Interpretativní expertní rozhovor

V prvním pojetí přistupujeme k expertnímu rozhovoru interpretačním způsobem. Znamená to, že výzkumník se snaží rekonstruovat a pochopit určitý význam, který je součástí expertova světa. Tyto rozhovory se neomezují jen na úředníky veřejné správy, ale lze je realizovat i s dalšími lidmi disponujícími určitým typem vědění spojeného s mocí (např. lékaři, politici). Je nasnadě, že s tímto typem rozhovorů se pak dále analyticky pracuje tak, jak je to v interpretativní tradici zvykem (přepis, analýza). Vzhledem k tomu, že například zákonodárci, kteří jsou vhodnými respondenty pro tento typ rozhovorů, nemají příliš času, nemusí se podařit rozhovor domluvit. V takovém případě lze expertní rozhovor nahradit jiným typem dat – například rozhovory v médiích (srov. kap. 7) nebo posty na sociálních sítích (srov. kap. 8).

Bogner et al. (2009) tento typ rozhovorů označují jako *theory-generating expert interviews*. Expert zde není tím, kdo výzkumníkovi nabízí své vědění jako vzácné zboží, ale jeho vědění se stává předmětem kritické analýzy. Autoři zdůrazňují jako cíl tohoto expertního rozhovoru odkrývání implicitních významů souvisejících s různými činnostmi experta a zviditelňování rutin, které povedou k vytvoření nových teoretických konceptů.

Na interpretačním typu expertních rozhovorů stojí například text Anny Durnové (Durnová 2018), která zkoumala spor o přesun vlakového nádraží v Brně. Z analýzy rozhovorů, které Durnová prováděla se zástupci radnice a opozičními aktivisty, vyplynulo, že na pozadí tohoto konkrétního sporu o to, zda nádraží zůstane tam, kde je, nebo bude přesunuto, probíhá spor mezi různým chápáním vědění a způsobu vládnutí.

Informativní expertní rozhovor

V druhém pojetí se k expertnímu rozhovoru přistupuje spíše pozitivisticky jako k určitému zdroji informací, které by mohly existovat i v psané formě (např. v nějakém veřejněpolitickém dokumentu – srov. kap. 2), ale z nějakého důvodu tomu tak není. U tohoto typu expertního rozhovoru nás přitom zajímají právě informace, a ne od-

krývání významové vrstvy. Přepis celého rozhovoru a jeho důkladná analýza nejsou nutné – postačí přepsat jen klíčové informace. Zároveň je u tohoto typu rozhovoru záhodno snažit se získané informace fakticky ověřit, resp. ověřit, že v kontextu jiných dat dávají smysl.

Bogner et al. (2009) označují tento typ expertního rozhovoru buď jako *exploratory expert interview*, nebo jako *systematizing expert interview*. Hlavním cílem prvního typu rozhovoru je podle autorů orientace ve výzkumném terénu a vytvoření základu pro formulaci výzkumných otázek nebo hypotéz; jeho místo je tedy typicky na začátku výzkumu. Druhý zmiňovaný typ expertního rozhovoru je podle Bognera a spoluautorů zaměřenější a usiluje o zachycení exkluzivní expertízy daného experta (řadí sem např. i Delphi metodu, srov. třetí typ expertního rozhovoru); tento typ expertního rozhovoru je pravděpodobně nejčastější.

Informativní typ expertního rozhovoru byl využit například v textu Evy M. Hejzlarové a Anny Durnové (Hejzlarová a Durnová 2022), kdy autorky zjišťovaly u různých expertů na české porodnictví jeho problémová místa (např. zavádějící či chybějící evidenci o kvalitě péče poskytované v českých porodnicích). Informativní expertní rozhovory týkající se korupce ve veřejné správě realizovala také Martina Štěpánková Štýbrová, jejíž příklad si lze přečíst v části 1.4.

| 67

Expertní rozhovor jako expertní výkon

Do tohoto třetího typu, který by ale bylo možné vnímat i jako podtyp informativního expertního rozhovoru, lze zařadit rozhovory, ve kterých výzkumník žádá experta, aby svého vědění využil ke zhodnocení nějakého jevu nebo k prognóze jeho vývoje (např. prostřednictvím Delphi metody – srov. Potůček 2006). Je velmi blízký informativnímu expertnímu rozhovoru, ale je komplexnější a od experta vyžaduje tvořivější přístup a interakci.

Nevhodně je tento typ expertního výkonu nezřídka uplatňován u laických rozhovorů, například s příjemci určité dávky. Výzkumník se v něm daného respondenta ptá, co by na dané dávce, případně celém designu sociálních dávek, změnil a výsledky následně prezentuje bez hlubší analýzy jako doporučení na změnu politiky. Příjemci dávek nebo veřejněpolitických opatření obecně mají ve veřejněpolitickém výzkumu jistě své místo (srov. Durnová a Hejzlarová 2018; Dudová 2018), ale pokud bychom se opírali o tuto typologii, šlo by o rozhovory informativní (kde by si např. badatel ověřoval postup žádosti o dávku z perspektivy příjemce) nebo interpretativní.

Triangulační expertní rozhovor

Ambicí čtvrtého typu expertního rozhovoru je ověřit, jestli badatelé ve výzkumu něco neuniklo nebo zda jeho porozumění situaci, které získal z analýzy jiných dat, je kompatibilní s pohledem a zkušenostmi experta. Tento typ rozhovoru by bylo možné rovněž označit jako kontextuální, kdy není smyslem rozhovoru porovnávat proti sobě data, ale spíše zjišťovat obecnější souvislosti. V praxi se využívá velmi často, ale není vždy explicitně uváděn jako zdroj dat.

68 | Další specifika expertních rozhovorů

U všech typů expertních rozhovorů je žádoucí dodržovat základní pravidla pro vedení výzkumných rozhovorů, kterými jsou transparentní domluva o výzkumném rozhovoru, informovaný souhlas, respekt a ohleduplnost vůči respondentovi. Oproti běžným výzkumným rozhovorům má nicméně expertní rozhovor několik specifík. Na tomto místě je dobré zmínit přinejmenším tři z nich: mocenskou nerovnováhu, emoční regulaci a důvěrnost.

Mocenská nerovnováha bývá tematizována i u běžných výzkumných rozhovorů, a to v souvislosti s **privilegovanou pozicí badatele**. U expertních rozhovorů je ale situace komplikovanější. Výzkumnická pozice je stále ta, která výzkumnou interakci iniciuje a sleduje nějaký cíl. Respondent v expertním rozhovoru má ale také silnou pozici – na rozdíl od laických respondentů, kteří jsou pro účely rekrutace relativně zaměnitelní, je **expert** jediný (nebo jeden z mála), koho se chceme dotazovat. Jeho vědění je do značné míry **exkluzivní**, což mu dodává další autoritu, a jeho společenská pozice mu poskytuje poměrně velkou moc rozhodovat. Někdy se tyto okolnosti nemusejí při rozhovoru vůbec projevit, někdy je tomu naopak. Pod dojmem velké autority a přesvědčivého narativu pak může (zejména začínající) výzkumník velmi snadno nekriticky přijmout rámování experta, což se může negativně odrazit v kvalitě celého výzkumu.

Dalším projevem mocenského napětí může být expertova stylizace do pozice zkušeného a z toho plynoucí žoviální „poučování“, které může být výzkumníkovi nepříjemné. Jelikož není smyslem výzkumného rozhovoru argumentačně zvítězit, ale získat co nejlepší možná data, lze tuto situaci při troše snahy zvrátit ve svůj prospěch. Zjednodušeně řečeno totiž data nevznikají ve chvíli, kdy mluví výzkumník, ale tak, že hovoří respondent, v tomto případě expert. Tento akcent přitom nemá znamenat, že by výzkumník měl jít do terénu bez přípravy. U ex-

pertních rozhovorů je dobré přípravu nepodcenit, protože často je naopak klíčem k rovnocennému rozhovoru, který experta těší a motivuje k tomu, aby výzkumníkovi věnoval svůj čas a pozornost. V případě, že je klíčem k rozhovoru něco jiného (např. právě výše zmíněná expertova chuť „poučovat“), je funkcí toho – v mezích etiky – využít.

Dalším specifíkem expertních rozhovorů může být potřeba **emoční regulace**. Téma emocí není u výzkumných rozhovorů obecně neobvyklé. Kromě nervozity, která může výzkumnou situaci provázet, se nás mohou pozitivně i negativně dotýkat zkušenosti informantů nebo můžeme být nespokojeni s tím, jak jsme rozhovor zvládli apod. U expertního rozhovoru je mimo to a kromě výše zmíněné pozice „školáka“ dobré počítat ještě s dalším možným jevem, který se projevuje zejména při dlouhodobějším pobytu ve výzkumném terénu, a tím jsou sympatie, resp. antipatie vůči některým aktérům. Způsoby, jak s nimi naložit, jsou různé – základem je nicméně o nich vědět, aby bylo vůbec možné s nimi pracovat. Někdy stačí už jen samotné uvědomění, jindy je dobré konzultovat tyto emoce s kolegy a hledat radikálnější řešení (např. provedení rozhovoru jiným výzkumníkem nebo nahrazení expertního rozhovoru mediálními výstupy).

Posledním specifíkem expertních rozhovorů je nakládání s **důvěrností**. Stejně jako každý výzkumný rozhovor je i expertní rozhovor základem důvěrný a je na dohodě mezi výzkumníkem a expertem, jakým způsobem bude rozhovor využit a zda a jak bude expert ve výzkumu jmenován. Na rozdíl od běžných rozhovorů, které jsou typicky anonymizované, není anonymizace u expertních rozhovorů pravidlem. Je proto dobré, když má výzkumník jasno v tom, zda je pro něj uvedení jména experta podstatné, či nikoliv, zda se s expertem předem dohodl a případně pružně reagoval v tom smyslu, že některé citace „na jméno“ nebudou. V expertních rozhovorech se také mohou vyskytovat informace „off-the-record“, které se sice stanou součástí výzkumníkovy vědění, ale písemně je využít nemůže.

Výše uvedenou typologii expertních rozhovorů a jejich specifika je dobré vnímat jako pomocná vodítka pro přemýšlení o tomto způsobu sběru dat, nikoliv jako dogma. Téma expertních rozhovorů je v této kapitole formulováno v českém textu poprvé a jistě se ještě bude vyvíjet.

1.3 Etika výzkumu s aktéry ve veřejné politice

Přemýšlení o etických aspektech je jednou z klíčových součástí výzkumu, jehož součástí jsou interakce s lidmi. Není ambicí této podkapitoly